

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З ТЕОНІМНИМ КОМПОНЕНТОМ ЯК МАРКЕР НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ УКРАЇНЦІВ

Науковий вісник Ужгородського університету.

Серія: Філологія. Випуск 2 (44).

УДК 811.161.2'373.7:398.9

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).84–89

Вільчинська Т. Фразеологічні одиниці української мови з теонімним компонентом як маркер національно-мовної картини світу українців; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена аналізу фразеологічних одиниць (далі – ФО) української мови з теонімним компонентом. Схиляючись до широкого розуміння фразеології, до відповідних одиниць зараховуємо також паремії – прислів'я та приказки, що є водночас одним із найдавніших жанрів фольклору і послужили матеріалом дослідження. Серед фольклорних зібрань, що з'являлися в різні часи, обрали збірку «Українські приказки, прислів'я і таке інше», упорядковану М. Номисом у XIX ст., перевидану 1993 р. Паремії, уміщені в книжці, повною мірою відображають звичаї та вірування українського народу, це при тому, що у свій час цензура найбільше понівечила саме розділ «Віра. Бог...». Метою наукової розвідки було з'ясувати лінгвокультурну природу ФО з теонімним компонентом в українській мові. З огляду на те, що найдавніший та найвагоміший сакральний сегмент української фразеології, як і фольклорної онімії, у радянському мовознавстві розглядався принагідно, актуальність його вивчення сьогодні є беззаперечною, передусім із урахуванням досягнень нових лінгвістичних галузей – етнолінгвістики, прагмалінгвістики, лінгвокультурології та інших. Дослідження показало, що семантичним центром проаналізованих паремій частіше виступає теонім *Бог*, рідше – *Біг*, *Господь*, *Христос*, *Исус*, а також назви, властиві язичницькому світогляду, як-от *боги* чи *господар*. Проаналізовані прислів'я і приказки акумулюють найрізноманітніші відомості про Бога, вони завжди прагматично спрямовані, тобто не лише констатують, а й оцінюють, повчають, застерігають, що по-різному виявляється в обереговій, фатичній та лиходійній функціях фразеологізмів. Проведені спостереження засвідчили, що в українській фразеології повною мірою відображено народні уявлення про Бога, які демонструють еволюцію релігійних поглядів українців. Підтверджено і те, що саме паремії є одним із важливих засобів збереження сакральної інформації. Тому подальше вивчення національно-культурних конотацій фразеологічних одиниць із сакральної сфери в період подолання атеїстичного минулого вважаємо перспективним.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна одиниця, паремії, теонім, Бог, національно-мовна картина світу.

Фразеологічний пласт чи не найяскравіше демонструє національно-культурні особливості мовної системи, оскільки фразеологія є, за словами В. Жайворонка, тією сферою мовної діяльності, де, з одного боку, у мовних фактах яскраво відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму, а з іншого, – чітко простежується вплив мови на формування його менталітету [Жайворонко 2007, с. 33]. Відтак у лінгвістичній літературі утвердилася думка про те, що саме у фразеології повною мірою відображаються культурно-національні традиції народу, а фраземи є джерелом не лише мовної, але й культурної інформації.

Постановка проблеми. У сучасній науковій парадигмі актуальним стає розгляд фразеологізмів у контексті нових мовознавчих галузей – етнолінгвістики, психолінгвістики, прагмалінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики тощо, які в центр своїх досліджень ставлять людину з усією сукупністю її різноманітних зв'язків із дійсністю. Зазначимо, що саме антропоцентричний підхід до вивчення мовних одиниць збуджує зацікавленість до ролі мови як суспільного явища в системі духовних цінностей народу та дає змогу розглядати їх як творчий продукт їхнього носія, етносоціуму, що породив той чи інший мовний феномен у національній культурі.

Відомо, що фразеологія сучасної української мови є одним із яскравих образних засобів творення

та передачі інформативно-експресивно наповненої думки, оскільки фразеологізми, активно функціонуючи практично у всіх сферах людського буття, є важливим засобом вияву сприйняття світу людиною. З огляду на те, що найдавніший та найвагоміший сакральний сегмент української фразеології, як і фольклорної онімії, у радянському мовознавстві розглядався принагідно, актуальність його вивчення сьогодні є незаперечною.

Аналіз досліджень. Окремі положення про існування особливого мовного світобачення на кшталт того, що мова акумулює в собі духовну енергію народу, були висунуті ще В. фон Гумбольдтом задовго до появи такого поняття, як «картина світу». Сьогодні науковці активно розробляють вчення про мовні і концептуальні, цілісні і фрагментарні, загальномовні й індивідуальні та інші картини світу, водночас дедалі активніше в поле зору дослідників потрапляють національно-мовні картини, що передбачають не якусь особливу картину світу, а лише пояснюють «специфічне забарвлення» цього світу, зумовлене національною вагомістю предметів, явищ, процесів, вибірковим ставленням до них, породженим специфікою діяльності, способу життя й національної культури певного народу (В. Маслова) або, іншими словами, окреслюють за допомогою мовних одиниць сприйману картину світу людиною, людством, етносом [Жайворонко 2007, с. 15].

Особливості української національно-мовної картини світу з'ясували О. Бондаренко, В. Жайворонко, Н. Железняк, В. Кононенко, Ю. Мосенкіс, В. Русанівський, Н. Слухай та ін., проте важливою проблемою залишається її дослідження на фразеологічному рівні мови, що дозволяє змодельювати окремі фрагменти концептуально-мовного універсуму українців, який ще називають «мовно-фразеологічною картиною світу» (термін із праць В. Ужченка). Певні напрацювання у вивченні національно-культурних особливостей фразеологізмів у різних мовах демонструють наукові студії Б. Ажнюка, Л. Даниленко, О. Левченко, А. Смерчко та ін. Водночас актуальним, як зазначала 2017 р. у Тернополі на XVII міжнародній ономастичній конференції Н. Венжинович, залишається встановлення ролі онімів у складі фразеологічних одиниць, оскільки, як відомо, на основі взаємодії фразеологізмів з онімом формується особлива ономастична одиниця, що поєднує у своїй семантиці й виражає в асоціативно-культурному плані ознаки оніма й фразеологізму [Венжинович 2017, с. 63].

Однією з найважливіших причин функціонування ономастичного компонента у складі фразеологізмів дослідниця вважає узагальнене значення імені, а сам ономастичний компонент, услід за іншими науковцями (В. Мокієнком, Н. Пасік), тлумачить як переосмислені власні назви (оніми) – вторинні видові назви, що доповнюють і уточнюють первинну, загальну й служать для розрізнення номенів одного типу [Венжинович 2017, с. 63]. Прикладом таких онімів є антропоніми, топоніми, зооніми, флороніми тощо, що як компоненти фразеологічних одиниць досліджувалися Н. Гончаровою, О. Кононою, Л. Рудницькою, О. Селівановою, В. Ужченком, В. Федонюк та ін.

Зауважимо, що в останні десятиріччя щоразу більше увагу українських науковців привертають мовні дослідження сакральної сфери, у тому числі й на рівні фразеології (Т. Вільчинська, Н. Колесник, М. Скаб, І. Чибор та ін.).

Аналізуючи роль різних мовних засобів у вираженні сакральних образів, лінгвісти дійшли висновку, що фразеологізми, які на тлі інших вербалізаторів демонструють чи не найбільшу консервативність й культуроокумулятивні властивості, є одним з основних мовних засобів збереження важливої для народу сакральної інформації (як дохристиянської, так і християнської), що має особливо важливе значення в період подолання атеїстичного минулого та зумовлює актуальність запропонованого дослідження. Тому вважаємо, що саме фразеологізми з теонімним компонентом послідовно передають народний менталітет, традиції та вірування народу, а отже, їх можна тлумачити ще як етнофраземи, або етнофразеологізми (термін із праць М. Жуйкової, В. Телії, Л. Савченко). За визначенням Л. Савченко, етнофразеологізмом називається «різновид семантично неподільних стійких сполучень слів, у структурі яких наявний компонент, виражений етнолексемою, або сценарій образу фразеологічної одиниці відображає ак-

ціональні дії, притаманні певному етносу» [Савченко 2014, с. 20].

Матеріалом дослідження послужили прислів'я і приказки – паремії зі збірки, упорядкованої М. Номисом, яка вже протягом тривалого часу залишається однією з фундаментальних праць у скарбниці української культури, де найповніше відображені звичаї і вірування українців. Зауважимо, що специфікою етнолінгвістичних досліджень, на нашу думку, мотивоване широке розуміння фразеології, яке передбачає зарахування паремій – стійких відтворених одиниць реченнєвої структури, зокрема прислів'їв і приказок, до фразеологічних одиниць [Селіванова 2004, с. 242]. При цьому погоджуємося з О. Селівановою щодо «наявності численних і досі нерозв'язаних питань, які стосуються розмежування і кваліфікації стійких словосполук, фразем, прислів'їв, приказок, етикетних сполук, крилатих висловів, складених термінів тощо» [Селіванова 2004, с. 242].

На думку В. Жайворонка, саме народні висловлювання-паремії є найвищим проявом народного духу, глибин народної філософії, етики та естетики. У них, за його словами, «маємо яскраво виражену фреймову (типову) подієву ситуацію, що втілюється в узагальнений цілісний образний зміст усталеного вислову, зорієнтованого на подальше його використання, зокрема як складника інших текстових одиниць» [Жайворонко 2007, с. 19].

Прислів'я і приказки вважаються також одним із найдавніших фольклорних жанрів, що матеріалізує й конденсує в собі народну мудрість. За визначеннями античних учених, паремії – це висловлювання, що мають здебільшого метафоричну форму і містять повчання та настанови, корисні для життя.

Зауважимо, що досить поширені в ономастичній погляді на те, що в складі фразем так званим «безпосереднім» власним назвам притаманна лише апелятивна функція, не завжди підтверджуються при функціональному та когнітивному підходах. Адже онім може перебирати на себе значеннєві потенції, доносячи своєю внутрішньою формою, метафорикою, асоціаціями мовні особливості епохи, культурологічний смисл, який фіксується мовною особистістю у взаємозв'язках із соціумом, культурою, релігією [Суперанская 2002, с. 10]. Тому оніми справедливо вважають «носіями національної універсальності мови» (Д. Бучко), що чітко простежується на прикладі теоніма *Бог* у паремійних одиницях.

Українська національна культура багата на фразеологічні одиниці сакрального змісту, оскільки в них об'єктивується споконвічна ментальна риса українців – віра в Бога. У мовознавстві поширився і спеціальний термін «сакральна фразеологія», під яким зазвичай розуміють сталі мовні вирази, що відбивають народну віру в надзвичайну дівість і силу висловленого слова, здатного позитивно чи негативно впливати на ситуацію та її учасників (М. Жуйкова, М. Толстой). Чим значною мірою пояснюємо аксіологічну забарвленість сакральних фразеологізмів.

Серед фразеологічних одиниць із теонімним компонентом цілком закономірно переважають фразеологізми з власною назвою *Бог*, що підтверджує думку П. Мацьківка про концептосферу БОГ як «багатопланову, поліфункціональну, ієрархічну структуру, одну з найбільш складних інформаційно-комунікативних, архетипно-міфологічних, релігійних систем, яка реалізується на осі координат мова – культура» [Мацьків 2007, с. 19].

Мета статті – з'ясувати феномен фразеологічних одиниць із теонімним компонентом (власною назвою Бога, божества в будь-якій релігії, міфології, пантеоні) як маркера національно-мовної картини світу українців. Основним завданням є встановити їхню лінгвокультурологічну природу в українській етнолінгвотрадиції.

Методи і методика дослідження. Застосування терміна «етнофразеологізм» до вказаних одиниць уможливило використання методу етнолінгвокультурологічного аналізу, запропонованого Л. Савченко, що дає змогу реконструювати етногенез фразеологічних одиниць української мови, пов'язаних зі сферою народної релігійної культури [Савченко 2014, с. 50–51].

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що, попри часткову деактуалізацію складових стійких зворотів, номінація *Бог* не втрачає в них свого значення, тому розглядаємо її як семантичний центр відповідних фразеологізмів із референтом *Бог*.

В українській етнокультурі – це найвища сила, яка створила світ і все в ньому, божество долі, щастя, блага, багатства, уособлення справедливості тощо. За В. Жайворонком, ним може бути Бог-Отець – перша особа Святої Трійці, Творець, Всевишній; Син-Бог – друга особа Святої Трійці, у християнському віровченні – Ісус Христос і Бог-Дух Святий, а також (у випадках написань із малої літери) – різні прабожества, яким поклонялися наші предки [Жайворонко 2006, с. 44].

Цим значною мірою пояснюємо вживання в аналізованих пареміях, крім теоніма *Бог*, й інших назв, зокрема *Ісус*, *Христос*, *Господь*, *Дух Святий*, а також заст. *Біг*, дит. *Бозя*; рідше – *батько*, *батінко* та назв, поширених у дохристиянський період, написаних відповідно з малої літери, як-от *боги* чи *господар*. Пор.: *За потерпіння дасть Бог спасіння* [Українські, 1993, с. 141]*; *Хай вас Господь піддержить на сім світі* [с. 225]; *Я піду Богу молицьця, Христу поклоньця* [с. 53]; *Господи Ісусе, як тобі несуться* [с. 44]; *Біг усе дає, як сам знає* [с. 44]; *Бозя сварьця (гримаєця)* [с. 65]; *По Святім Дусі та все в кожусі* [с. 60]; *Дух Святий при хаті* [с. 375]; *Бог – батько: як буде нас тримати, то й буде годувати* [с. 42]; *Не минай мене, батінку!* [с. 125]; *Який бог зв'язав, то нехай и розв'яже* [с. 249]; *Бог старий господарь, має більше, ніж роздасть* [с. 41] та ін.

Дослідження паремійних одиниць із теонімним компонентом передбачає встановлення їхнього культурологічного потенціалу в національно-мов-

ній картині світу українців. Зазначимо, що теоніми, як і інші власні назви, дають змогу в лаконічній формі передати важливий понятійний та емотивний зміст, здатні викликати низку асоціацій, уявлень, мотивованих ними. Відповідно вся лінгвокультурна інформація, пов'язана з Богом як найвищою сутністю, послідовно об'єктивується у фразеологічних одиницях української мови.

Так, до поширених у досліджуваному матеріалі належать паремії, у яких експлікуються такі сакральні атрибути Бога, як велич, всемогутність, благість, милосердя, доброта і под., напр.: *Усі ми під Богом ходимо* [с. 39]; *Над Богом нема нікого* [с. 39]; *Силою в Бога не взяти* [с. 40]; *Що Бог навіне, того ніхто не мине* [с. 41]; *Як Бог годить, то й мокре горить* [с. 40]; *Бог знайде, хоч и в печі замуруйся* [с. 41] та багато ін.

Нерідко компонентами в подібних фразеологічних одиницях виступають похідні лексеми на зразок *Божий*, *Божя*, *Боже*: *Дождалисьмо наски, а за тим дождемо й Божої ласки* [с. 54]; *Без Божої волі и волос з голови не спаде* [с. 40]; *Як Божя воля, то вирнеш з моря* [с. 40]; *Усе Божеє – тільки гріхи наші* [с. 39].

М. Жуйкова, аналізуючи сакральну фразеологію, зауважує, що вона в народній культурі виконує різноманітні функції, серед яких найчастіше виявляється оберегова, лиходійна (реалізується в таких мікроконтекстах, як прокльони і клятва) та фатична (представлена в етикетних словесних формулах – вітаннях, вибаченнях, поздоровленнях, побажаннях тощо) [Жуйкова 2007, с. 166–167].

Під час дослідження також виявлено подібні паремійні одиниці. Щодо оберегових фразеологізмів, то в них експлікується семантика застереження від чогось небажаного, неприємного, як-от: *Не дай, Боже, нещастя, а розум буде!* [с. 125]; *Не минай мене, Боже!* [с. 125]; *Боронь, Боже, нужди, то й розум загубиш!* [с. 108]; *Не дай, Боже, долю, як хвандолою* [с. 115]; *Не дай, Боже, свині роги, всіх людей поколе* [с. 196]; *Господи помилуй – або дай що!* [с. 44]; *Нехай Бог милує усякої віри!* [с. 375]; *Нехай мене Бог боронить* [с. 44]; *Сохрани мене, Господи, від лихої напасти, від панської користи, від людської ненависти* [с. 44]; *Ховай, Боже!* [с. 248]; *Крий, Боже!* [с. 248]; *Нехай Бог одвертає всякого хрещеного!* [с. 375]; *Нехай Бог милує всякого хрещеного та й попа віженого* [с. 375]; *Иди собі – Дух з нами* [с. 375].

Водночас народ помітно частіше звертається до Бога з проханням про допомогу, прощення, апелює до Божої справедливості і под. Відповідні фразеологізми формують групу одиниць, що виконують фатичну функцію, тобто слугують засобом встановлення та підтримання соціальних контактів між Богом і людиною, передусім із дієсловом *дай*, напр.: *Дай, Боже!* [с. 44]; *Дай, Боже, знати, з ким буду весілля грати* [с. 49]; *Дай, Боже, дітками радуваця* [с. 226]; *Дай, Боже, щоб и моїм дітям так!* [с. 226]; *Дай, Боже, тобі з неба, чого тобі треба!* [с. 226], а також з іншими: *Поможи, Боже!* [с. 41]; *Боже, поможи, отут і положи!* [с. 44]; *Не*

* Далі цитуємо за цим виданням, у дужках зазначаємо сторінку

забудь, Боже! [с. 42]; Господь, злізь та подивися! [с. 127]. Здебільшого в таких фразеологізмах об'єктивуються уявлення про Божу прихильність, доброту, всемогутність і милість: *Як Бог дасть, то й завдасть* [с. 39]; *Хто в Бога просить, тому й Бог дає* [с. 44]; *Бог дасть долю и в чистім полі* [с. 113]; *Господи благослови стару бабу на постолі, а молоду на кожанці* [с. 386]; *Вірному коханню і Бог не противник* [с. 388].

Зазначимо, що, на відміну від інших фразеологічних одиниць, паремії рідше вживаються як привітання чи відповіді на них (*Бог з помочю* [с. 377]) або ж для вираження подяки (*Спасибі Богу до помозу* [с. 225]), натомість частіше в них експлікується побажання: *Нехай ім Бог зростить* [с. 56]; *Хай тобі Бог дає вік – и щасливий и добрий!* [с. 225]; *Хай Бог дає на здоров'я!* [с. 226]; *Боже вас благослови – и батькови, и материни молитви* [с. 226]; *Пошли, Боже, на сім світі панство, на тій світі вічнеє царство* [с. 226]; *Пошли ім, Боже, многа літ!* [с. 225]; *Пошли ім, Боже, чого вони в Бога бажають* [с. 226]; *Поздоров, Боже, вас* [с. 249]. Подекуди подібні побажання адресуються самому Богові: *Дай тобі, Боже, и з роси и з води!* [с. 226].

Частіше в пареміях народ іронізує, як-от: *Промий чоло, чи не дасть Бог чого* [с. 497]; *Єдному Бог дасть с'як, а другому о'вак* [с. 114]; *Обіцяв Бог дати, тіко казав заждати* [с. 45]; *Дай, Боже, наперед лучче* [с. 56] або ж моралізує: *На Бога надійся, а сам не плошай* [с. 41]; *Дасть Бог день – дасть и пожиток* [с. 42]; *Що Бог дасть, то не напасть* [с. 41].

Окремі з розглянутих фразеологічних одиниць можна тлумачити як полісемантичні. Так, фразеологізм *Хай Бог дає на здоров'я!* [с. 226] може виражати не лише побажання, а й уживатися для привітання.

Трапляються серед паремій і прокльони, які, за словами М. Жуйкової, скеровані на другу чи третю особу і виникають у мовленні людини як реакція на певний стимул, отриманий з боку оточення, чим відрізняються від клятьби (божби), спрямованої мовцем на самого себе [Жуйкова 2007, с. 167], напр.: *Щоб тебе Біг покарав!* [с. 191]; *Бодай тя пан Біг мав – в чужій коморі!* [с. 191]; *Дай, Боже, тобі повен живіт здоров'я, – щоб дихать тобі було тяжко!* [с. 192] або з атрибутивом *Божий*: *Побий тебе сила Божя на гладкій дорозі!* [с. 194]; *Хай його гнів Божий поб'є* [с. 194].

Нерідко етнокультурна семантика, пов'язана з Богом, експлікується в антитегічних пареміях. Із розглянутих раніше – це *Не дай Боже* і *Дай Боже*. Щодо інших, то вони представлені паремійними одиницями, у яких об'єктивуються уявлення про великодушного Бога і Того, що карає: *Як би не Бог – хто б нам поміг!* [с. 39] і *Карай, Боже, тім довіку кожного!* [с. 244], а також: *Каравши, Бог та й змилиуєця* [с. 41]; *Бог покорить, Бог і простить* [с. 41]; *Кого Бог любить, того й карає* [с. 40]. У народному світогляді Бог вселяє страх і водночас винагороджує людей, його бояться і йому довіряють, на нього надіються, що теж послідовно відображається в пареміях. Пор.: *Де страх, там и Бог*

[с. 198]; *Що Бог хоче, те й зробить* [с. 141] і *За потерління дасть Бог спасіння* [с. 141] або *Бійся Бога. Бога бійсь, що робиш!* [с. 164] і *Сліпого Бог веде!* [с. 230]; *Швидкий сам добіжить, а смирного Бог донесе* [с. 124]; *На Бога надія* [с. 238] та ін. Подібні паремії яскраво демонструють амбівалентну природу Бога, який, з одного боку, виступає мірилом істинних цінностей на шляху людини, якого слід прославляти, якому треба молитися: *Жить та Бога хвалить* [с. 112] чи *За Богом молитва не пропадає* [с. 44], а з іншого – байдужим до людських страждань: *Бог нерівно ділить* [с. 42]; *Біг гріхом карає* [с. 43]; *На кого Бог, на того й люде* [с. 139].

Як відомо, Божі якості у фразеологізмах можуть реалізуватися через людські (Бог знає, Бог бачить, Бог прощає), що засвідчують такі паремії: *Бог знає, що робить* [с. 40]; *Бог те знає, а не ми грішні* [с. 40]; *А Біг его святий знає, що він думає, гадає* [с. 127]; *Бог все бачить* [с. 41]; *Сам Бог бачить з неба, що на подушине грошей треба* [с. 85]; *Бачить Бог мою кривду* [с. 205]; *Прости, Боже, сей раз та ще десять разів: а там – побачимо* [с. 44].

Часто в пареміях експлікується віра не лише в Бога, а й у людські можливості: *Береженого и Бог береже* [с. 215]; *Богу молись, а до берега гребись* [с. 45]; *На Бога надійся, а сам не плошай* [с. 41]; *Бога взивай, а руки прикладай* [с. 41]; *Богу молись, а сам стережись* [с. 41]; *Роби, небоже, то й Бог допоможе* [с. 42] та ін.

В уявленнях українців Бог насамперед прихильний до бідних, а вони до нього: *И хліба шматка дасть Біг* [с. 106]; *Сам Бог бачить, що нема де взять* [с. 225]; *Побий того, Боже, в кого багацько грошей* [с. 105] або *Що б то й було, як би всі багаті! То б и на Бога забули* [с. 104]. Водночас нерідко в паремійних одиницях об'єктивується інформація і про людську невдячність: *Як лихо, то й до Бога, а як лихо минуло, то й Бога забуло* [с. 137]; або *Як по тривозі, то й по Бозі* [с. 137]; чи *Сам Бог людям не вгодить* [с. 227].

Поширеними в межах паремійних одиниць із теонімами є ті, у яких реалізується семантична опозиція *життя – смерть*, пор.: *Топчу, топчу ряст; Дай, Боже, потоптати и того року діждати* [с. 53] та *Нехай з Богом спочиває* [с. 55] або з атрибутивом *Божий*: *На Божій дорозі* [с. 369]. Частіше подібні фразеологізми конотують біль, страх, відчай, подекуди надію на легку смерть. Пор.: *Віддати Богу душу* [с. 56]; *Як не дасть Бог смерті, то чорти не візьмуть* [с. 211]; *Дай, Боже, вмерти, та не під плотом* [с. 372]; *Дай, Боже, з який час лежати, а не нагло помірати* [с. 372] та *Дай вам, Боже, легко лежати и Христа в очі видати* [с. 55]; *Боже, як прийде час умерти, не допускай довго лежати – кажи прийти смерті* [с. 372]; *Ему б жить та Бога хвалить* [с. 372].

Паремійна фразеологія як продукт народного образного мислення нерідко постає через порівняння, що є яскравою ілюстрацією естетичних і соціальних цінностей, які сповідує етнос, напр.: *Винуватий, як Христос перед Жидами* [с. 205]; *Жила, як у Христа за пазухою* [с. 144]; *Ждала, як Бога* [с. 245].

Привертають увагу і фразеологізми, у яких виразно простежуються художні (образні) переосмислення, як-от у контекстах з назвами на позначення Бога – *батько, батінко: Бог батько, государь дядько* [с. 41] або *Не минай мене, батінку!* [с. 125].

Новітні підходи до вивчення онімів демонструє когнітивна ономастика, що дає змогу теоніми тлумачити як репрезентанти відповідного фрейму. За словами О. Карпенко, такі фрейми складаються з кількох онімичних кіл [Карпенко 2010, с. 57]. Для теонімичного фрейму це насамперед два кола: перше об'єднує назви Бога, що репрезентують віру людини сьогодні, тобто все те, що людина тримає не тільки в ментальному лексиконі, а й у серці (для українців це віра в християнського Бога), друге – найменування богів, що засвідчують віру предків українського народу.

У досліджуваних пареміях теж відображені вірування в християнського Бога, язичницьких богів, а також традиції двоєвір'я. Пор.: *Через слуг до пана, а через Святих до Бога* [с. 44]; *Пошли, Боже, з неба, чого нам треба* [с. 44]; *Бог Тройцю любить, а четверту Богородицю* [с. 224]; *Ніяким богом не допросисся* [с. 231]; *Біг коляду дав* [с. 130]; *Дай, Боже, дощик – цебром, відром, дійницею* [с. 53]; *Ой, місяцю-місяцю! Світиши, та не грієши – даремне в Бога хліб їси* [с. 66].

Одне з теонімичних кіл, на думку О. Карпенко, можуть формувати назви чорта як антипода Бога та найменування інших демонологічних істот. У пареміях також нерідко експлікуються або імплікуються уявлення українців про чорта як споконвічного супротивника Бога, напр.: *На Бога дивиця, а чорта*

бачить [с. 45]; *До Бога важкий шлях, а до пекла прямесенький* [с. 46]; *До Божу дару, з чортовими ногами!* [с. 44]; *Ви хороші, та на чортови гроші, а ми погані, та Богом кохані* [с. 379].

Зазначимо, що всі фразеологічні одиниці характеризуються аксіологічним забарвленням. Здебільшого вони конотують захоплення, радість, тобто є позитивно маркованими: *Будь людям добрим угоден, будеш Богу надобен* [с. 220]; *Бог з помочю* [с. 377], рідше – відчай, розпач, незадоволення, досаду і є негативно забарвленими: *Не pomoже міцний Боже: тільки треба сажень землі, штири дошки, з неба спасення трошки* [с. 369]; *Не Біг панів роде, а лихо їх робе* [с. 91].

Висновки. Загалом проведений аналіз паремійних одиниць із теонімним компонентом підтвердив їхній статус етнофразем, що є одним із мовних засобів збереження важливої для українського народу сакральної інформації – християнської і дохристиянської. У проаналізованих фразеологізмах повною мірою знайшли відображення основні уявлення про Бога. Теоніми в складі фразеологічних одиниць здебільшого не втрачають свого значення, незважаючи на часткову його деактуалізацію. Розглянуті паремії завжди прагматично спрямовані, тобто не лише констатують, а й оцінюють, повчають, застерігають, що по-різному виявляється в обереговій, фатичній та лиходійній функціях фразеологізмів. Теоніми в них виразно демонструють ту сферу, у якій виявляється духовна культура народу. Тому перспективним вважаємо далі студіювання як сакральної фразеології, так й інших етнофразем, що репрезентують українську національно-мовну картину світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Венжинович Н. Фраземи української мови з ономастичним компонентом у лінгвокультурологічному висвітленні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Сер. Мовознавство*. Тернопіль: ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27) 2017. С. 63–66.
2. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
3. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: нариси. Київ: Довіра, 2007. 703 с.
4. Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов. Луцьк: Вежа, 2007. 416 с.
5. Карпенко О.Ю. Когнітивна ономастика. Одеса: Фенікс, 2010. 158 с.
6. Мацьків П. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі. Дрогобич: Коло, 2007. 332 с.
7. Савченко Л.В. Етнолінгвістична реконструкція фразеологізмів української мови: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Київ, 2014. 599 с.
8. Суперанская А.В. Эволюция теории имени собственного в Европе. *Вопросы филологии*. 2002. № 3. С. 5–16.
9. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис. Київ: Либідь, 1993. 768 с.

REFERENCES

1. Venzhynovych N. (2017) Frazemy ukrainskoi movy z onomastychnym komponentom u lnhvokulturolohichnomu vysvitleni [Phrases of the Ukrainian language with an onomastic component in linguo-cultural coverage]. *Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University. Ser. Linguistics*. Ternopil: Volodymyr Hnatyuk TNPU, 2017. Issue 1 (27). S. 63–66 [in Ukrainian].
2. Zhaivoronok V.V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture: dictionary-reference book]. Kyiv: Dovira. 703 s. [in Ukrainian].
3. Zhaivoronok V.V. (2007) Ukrainska etnolinhvistyka: narysy [Ukrainian ethnolinguistics: essays]. Kyiv: Dovira. 703 s. [in Ukrainian].
4. Zhuikova M.V. (2007) Dynamichni protsesy u frazeolohichnii systemi skhidnoslovianskykh mov [Dynamic processes in the phraseological system of East Slavic languages]. Lutsk: Vezha. 416 s. [in Ukrainian].

5. Karpenko O.Yu. (2010) Kohnityvna onomastyka [Cognitive Onomastics]. Odesa: Feniks. 158 s. [in Ukrainian].
6. Matskiv P.V. (2007) Kontseptosfera BOH v ukrainskomu movnomu prostori [The Conceptosphere of GOD in the Ukrainian language space]. Drohobych: Kolo. 332 s. [in Ukrainian].
7. Savchenko L.V. (2014) Etnolinhvistychna rekonstruktsiia frazeolohizmiv ukrainskoi movy: dys. ... d-ra filol. nauk: 10.02.01. [Ethnolinguistic reconstruction of phraseology of the Ukrainian language]: dys. ... dr-a filol. nauk: 10.02.01. Kyiv. 599 s. [in Ukrainian].
8. Superanskaya A.V. (2002) Evolyutsiya teorii imeni sobstvennogo v Evrope [Evolution of the theory of one's own name in Europe]. *Questions of philology*. № 3. S. 5– 16 [in Russian].
9. Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe [Ukrainian proverbs, sayings and so on]. Concluded by M. Nomys. Kyiv: Lybid, 1993. 768 s. [in Ukrainian].

PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE WITH THE THEONYMIC COMPONENT AS A MARKER OF THE NATIONAL WORLD LANGUAGE MODEL OF UKRAINIANS

Abstract. The article presents the analysis of phraseological units of the Ukrainian language with a theonymic component. Taking into consideration a broad understanding of phraseology, the relevant units also include paremias – proverbs and sayings, which are both one of the oldest genres of folklore and have served as research material. Among the folklore collections that appeared at different times, we have chosen the collection “Ukrainian proverbs, sayings, etc.”, edited by M. Nomys in the 19th century, republished in 1993. The idioms contained in the book fully reflect the customs and the beliefs of the Ukrainian people, this despite the fact that at one time censorship most mutilated the section «Faith. God...». The purpose of scientific research was to find out the linguistic and cultural nature of phraseological units with a theonymic component in the Ukrainian language. The oldest and the most important sacred segment of Ukrainian phraseology, as well as folklore onymia, in Soviet linguistics was investigated on occasion, the relevance of its study today is undeniable, especially including the achievements of new linguistic branches - ethnolinguistics, pragmalinguistics and cultural linguistics. The study showed that the semantic center of the analyzed idioms is more often the theonym God, less often - Bih, Lord, Christ, Jesus, as well as names inherent in the pagan worldview, such as gods or master. Analyzed proverbs and sayings accumulate a variety of information about God, they are always pragmatic, that is, not only state, but also evaluate, teach, warn, which is manifested in different ways in the protective, phatic and sinister functions of phraseology. Conducted investigations have shown that Ukrainian phraseology fully reflects popular ideas about God, which demonstrate the evolution of religious views of Ukrainians. It is also confirmed that paremia is one of the important means of preserving sacred information. Therefore, further study of national and cultural connotations of phraseological units from the sacred sphere in the period of overcoming the atheistic past is considered to be promising.

Keywords: phraseology, phraseological unit, paremias, idiom, theonym, God, national-linguistic picture of the world.

© Вільчинська Т., 2020 р.

Тетяна Вільчинська – доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна; [https:// orcid.org./ 0000-0003-4881-6132](https://orcid.org/0000-0003-4881-6132)

Tetiana Vilchynska – Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Slavic Languages, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine; [https://orcid.org./ 0000-0003-4881-6132](https://orcid.org/0000-0003-4881-6132)